

ДІАЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Людмила ГАЛАЄВСЬКА,
молодший науковий співробітник
відділу навчання української мови
та літератури Інституту педагогіки НАПН України

УДК 371.147'811.161.2

У статті на основі досліджень в галузі психолінгвістики, психології, методики проаналізовані теоретичні підходи до вивчення питання компетентності та її видів, розглянуто особливості й розкрито сутність феномену діалогічної компетентності.

Ключові слова: компетентність, компетенція, діалогічна компетентність, діалогічне мовлення.

Постановка проблеми. Стан сучасного освітнього простору потребує підготовки молодого покоління до активної життєтворчої в якісно нових умовах сьогодення. Оновлення змісту навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах пов'язують із певними змінами в стратегічних напрямках розвитку сучасної шкільної освіти — спрямування навчальної діяльності на вироблення в учнів необхідних життєвих компетентностей, які сприяли б випускникам комфортно і впевнено почуватися в сучасному світовому просторі.

Сьогодні суспільство ставить перед системою освіти нові навчально-виховні, спонукає до пошуку нових шляхів реалізації їх, розроблення нових вимог до рівня підготовки вчителя української мови та його компетентності. Зміна моделі освіти спричиняє і зміну критеріїв якості професійної діяльності. Тому виникає необхідність перегляду підходів до тих проблем, які тривалий час перебувають у центрі уваги дослідників. Однією з них є проблема формування діалогічної компетентності як здатності мовця «успішно застосовувати здобуті знання мови, набуті знання і навички в різноманітних комунікативних ситуаціях у процесі навчання [10, с. 59]».

Категорія «діалогічна компетентність» є недостатньо дослідженою з позиції змістовного аспекту, тому потребує конкретизації й уточнення.

Аналіз останніх досліджень. У результаті вивчення наукової літератури виявлено, що тлумачення понять «діалог» та «діалогічна компетентність» надзвичайно різноманітне і багатоаспектне, й окремо в шкільній лінгводидактиці ця проблема досі глибоко не досліджена. Бракує науково обґрунтованої системи формування діалогічної компетентності. З метою визначення специфіки її звернемося до характеристики компетентності та її окремих видів.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що науковий процес вивчення, дослідження й визначення понять «компетентність», «ком-

петенція», «компетентний» перебуває у постійному русі.

Сутність компетентнісного підходу полягає у спрямуванні навчального процесу на формування в учнів ключових і предметних компетентностей. Проблеми формування ключових, загальнопредметних і предметних компетентностей досліджують психологи, дидакти й лінгводидакти, зокрема І. Зимня, Т. Байбара, Н. Бібік, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, Л. Коваль, Т. Симоненко, С. Омельчук, О. Савченко, Ю. Швалб, Г. Шелехова та ін.

Уведення в науковий обіг поняття компетентність дає підстави для розв'язання типової проблеми у навчанні, коли учень, добре володіючи певним багажем знань, відчуває труднощі у використанні їх під час розв'язання конкретних завдань. Зазначимо, що компетенція і компетентність не є однозначними поняттями.

Зміст компетентності визначають сукупність знань, умінь і навичок, суб'єктивний досвід застосування їх, сформоване ставлення до певного виду діяльності, емоційні характеристики, що забезпечують ефективність комунікативного процесу тощо.

Немає однастайності і в поглядах учених на класифікацію компетентностей та ієрархічні відношення між ними. Так, І. Зимня виділяє три основні групи компетентностей: а) компетентності, що характеризують особистість як суб'єкта життєдіяльності; б) компетентності, що визначають особливості взаємодії людини з іншими людьми; в) компетентності, що визначають діяльність людини, проявляються в усіх її типах і формах [9, с. 45-47]. Узавши за основу зазначену типологію, вважаємо, що комунікативна компетентність об'єднає в собі комплекс компетентностей, які забезпечують ефективність навчальної діяльності учнів:

а) знання мовних одиниць, оволодіння відомостями про мову як багаторівневу динамічну структуру (мовна компетентність);

б) здатність реалізовувати всі види мовленнєвої діяльності (слухати, говорити, читати, писати) — мовленнєва компетентність;

в) здатність узаємодіяти в соціумі, добирати відповідні етикетні формули в ситуаціях спілкування зі співрозмовниками різного соціального статусу (соціокультурна компетентність);

д) готовність вести монолог, діалог, полілог, використовуючи вербальні й невербальні засоби спілкування, знання стратегій ведення конструктивної дискусії, вміння зацікавити аудиторію (діалогічна компетентність).

У тлумачному словнику С. Ожегова *компетенція* визначається як «коло питань, у яких хто-небудь доб-

ре обізнаний; коло чіхось повноважень, прав [14]. У «Новому тлумачному словнику української мови» слово «компетенція» трактується як «добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи [13].

Компетенція — це суспільна норма, вимога, яка охоплює знання, уміння, навички, способи діяльності, певний досвід. Компетенція сама по собі не є характеристикою особистості. Нею вона стає в процесі засвоєння й рефлексії, перетворюючись у компетентність [6].

На думку І. Герасимової, поняття «компетентність» є більш широким, ніж «компетенція». Компетентність — це загальна якісна характеристика рівня професіоналізму, тоді як компетенція — набір часткових та доступних виміру параметрів компетентності [16]. В. Тютюнник поняття компетенція і компетентність розглядає як взаємопов'язані і взаємообумовлені, оскільки вони стимулюють один одного й обмежують, саме тому в процесі дослідження цих феноменів складно визначити, котрий з них є провідним для конкретного суб'єкта [16].

Мета статті — обґрунтувати важливість діалогічної компетентності, з'ясувати її суть, особливості структури і місце у системі освітніх компетентностей.

Виклад основного матеріалу. Проведений нами аналіз науково-педагогічних джерел засвідчує, що в сучасній лінгводидактиці бракує фундаментальних і прикладних досліджень, у яких би було обґрунтовано теоретичні і методичні засади формування діалогічної компетентності, визначено критерії сформованості її. Дослідники здебільшого намагаються розв'язати лише окремі аспекти проблеми, водночас поза увагою залишаються важливі питання реалізації завдань діалогізації навчального процесу.

Для визначення поняття «діалогічна компетентність» розглянемо значення терміна «діалогічне мовлення». Отже діалогічне мовлення — це процес мовленнєвої взаємодії двох або більше учасників спілкування. У межах мовленнєвого акту кожен з учасників по черзі виступає як мовець (автор спілкування — адресант) і як слухач (партнер по спілкуванню — адресат). Таким чином, компетентність у діалогічному мовленні — це здатність реалізовувати усномовленнєву діалогічну комунікацію в життєво важливих для певного віку сферах і ситуаціях спілкування відповідно до комунікативного завдання [4, с. 14].

У дослідженнях діалогічної теорії М. Бахтіна діалогічне мовлення номіновано як форму (тип) мовлення, що полягає в обміні висловленнями-репліками, на мовний склад яких впливає безпосереднє сприймання, що активізує роль адресата в мовленнєвій діяльності адресанта. Для діалогічного мовлення типовим є змістовий (запитання — відповідь, згода — заперечення), конструктивний зв'язок реплік [5, с. 38].

Т. Винокур зазначає, що первинною природною формою мовленнєвого спілкування є діалогічне мовлення, що складається з обміну висловлюваннями, для яких характерні запитання — відповідь, доповнення, пояснення — заперечення, конструктивний зв'язок реплік. [16].

У словнику лінгвістичних термінів О. Ахманової діалогічне мовлення визначено як форму мовлення, у якій відбувається безпосередній обмін висловленнями між двома або кількома особами. Умови, в яких активі-

зується діалогічне мовлення, визначають особливості, до яких належать стислість висловлювання, широке використання немовних засобів спілкування (міміка, жести). Значна роль інтонації, різноманітність особливих речень неповного складу, вільне від суворих норм книжного мовлення синтаксичне оформлення висловлювання домінування простих речень. Одиницею навчання діалогічного мовлення є діалогічна єдність (мікродіалог) — декілька реплік, пов'язаних за змістом і формою [3].

Діалогічна компетентність (далі ДК) — це здатність реалізовувати усномовленнєву комунікацію у діалогічній формі в життєво важливих для певного віку сферах і ситуаціях спілкування відповідно до комунікативного завдання. ДК передбачає, що мовець уміє планувати, здійснювати й коригувати власну комунікативну поведінку під час породження та варіювання мовлення у різних типах діалогічних висловлювань відповідно до певної ситуації спілкування (контексту), мовленнєвого завдання й комунікативного наміру та згідно правил спілкування. Складниками ДК є вміння, навички, знання, комунікативні здібності, сформовані ставлення, набутий суб'єктний досвід, емоційний інтелект, поведінкові норми тощо, вони тісно пов'язані один з одним та впливають один на одне

Першим складником ДК є мовленнєві, навчальні, інтелектуальні, організаційні та компенсаційні **вміння**.

До мовленнєвих умінь діалогічного мовлення належать уміння ініціювати і закінчувати діалог; підтримувати спілкування, використовуючи мовленнєві кліше, притаманні діалогам різних функціональних типів; розширювати запропоновану співрозмовником тему розмови, переходити на іншу тему; адекватно реагувати на репліки співрозмовника; емоційно забарвлювати діалог, використовуючи відповідну інформацію, жести, міміку, вигуки, характерні для мовленнєвої поведінки; вести бесіду з однією чи кількома особами відповідно до комунікативної ситуації в межах тематики, визначеної програмою; адекватно поводитися у комунікативних ситуаціях.

Також слід зазначити, що на формування діалогічної компетентності впливає наявність в учнів інтелектуальних умінь, наприклад, для діалогічного мовлення велику роль відіграють уміння класифікувати, систематизувати і критично оцінювати отриману у процесі спілкування інформацію з теми спілкування, висловлювати й оцінювати власну точку зору, власні коментарі з теми, що обговорюється, уміння визначати необхідність інформації, що надходить у процесі спілкування тощо.

Важливу роль у процесі формування діалогічної компетентності відіграють також *навчальні вміння*, зокрема використання електронних засобів навчання й організаційні вміння, наприклад, самостійно вести пошук, уміння передбачати і правильно спланувати свою мовленнєву діяльність, правильно вибрати зміст спілкування; уміння спонтанно реагувати на репліки співрозмовника, уміння швидко і правильно орієнтуватися в умовах спілкування; знаходити адекватні засоби передачі змісту спілкування, забезпечувати зворотній зв'язок. *Компенсаційні вміння* діалогічного мовлення, тобто вміння вийти із складного становища, задіяти адекватні невербальні засоби спілкування; уміння звертатись до співрозмовника по допомогу тощо.

Ще одним складником діалогічної компетентності є *декларативні* та *процедурні* знання. Прикладами декларативних знань є мовні й мовленнєві знання: фонети, мовленнєві кліше; граматичні структури, функційні типи діалогів та лінгвістичні особливості їх, комунікативно-мовленнєва поведінка в різних ситуаціях. До декларативних знань відносять країнознавчі знання: типові ситуації діалогічного спілкування, удосконалення й усвідомлення учнями власної належності до української культури, розвиткові національної самосвідомості, патріотизму.

Процес формування діалогічної компетентності триває паралельно зі здобуттям знань, формуванням умінь і навичок, розвитком комунікативних здібностей. Комунікативні здібності діалогічного мовлення включають внутрішню мотивацію, тобто бажання взаємодіяти здібності комуніканта до організації свого мовлення, орієнтації у певній ситуації спілкування.

У працях багатьох дослідників (Балакіна Л., Черкашиної Т., Арушанова А., Усольцева Н., Гузель Н., Журова Ю.), натрапляємо на різну інтерпретаційну парадигму поняття «діалогічна компетентність», залежно від контексту вивчення й авторського розуміння.

У понятті «діалогічна компетентність» закладені ідеологічні інтерпретації змісту освіти, що формується від результату. Діалогічна компетентність, на думку М. Байматової, — це здатність вести діалог та необхідні для цього знання. Учена наголошує, що діалогічна взаємодія повинна бути саме метою навчання [4, с. 12–16].

Н. Гузель розглядає діалог в освітньому просторі початкової школи. Під діалогічною компетентністю дослідниця розуміє здатність налагоджувати й підтримувати контакти з іншими людьми в діалозі, а саме бути компетентним водночас у говорінні й слуханні [6].

Дослідження, проведені Л. Зазуліною й А. Фурманом, незаперечно довели вплив особистості вчителя на формування певних психічних властивостей учнів, а також на ефективність організованого педагогічного процесу в режимі діалогу. На жаль, діагностичні дослідження виявили невтішний факт: проблемні питання діалогічних взаємин педагога ставлять на 10-11 місця за шкалою значущості (школярі — на 1-3), а 73% учнівського загалу не вважають школу демократичною, незадоволені стилем взаємостосунків з учителями [8, с. 34-37]. А це показник недостатньої орієнтації та мотивації освітян на процес діалогізації. Таким чином, діалогічна компетентність (за визначенням Зазуліної Л. та Фурманом А.) — здатність створювати власний діалог залежно від ситуації, обґрунтовуючи власну позицію та апелюючи до думок опонента.

На думку Т. Черкашиної в структуру комунікативної компетенції входить діалогічна компетенція (монологічна, полілогічна). Під діалогічною компетенцією дослідниця розуміє знання, досвід, обізнаність в діалогічному спілкуванні. У цьому разі діалогічна компетенція є результатом досвіду ведення діалогу і його ціллю. Дослідниця вважає, що важливим завданням роботи вчителя у школі є формування діалогічної компетентності, тобто здібності учня здійснювати й підтримувати діалог, а саме — здібності бути компетентним у говорінні й водночас в умінні слухати.

У контексті проблеми, яку ми досліджуємо, визначним є вміння конструктивної мовної взаємодії — уміння говорити і слухати, предметно ставити запитання, вибудовувати відповіді (мовець — слухач), вести бесіду, доводити свою думку, вести дискусію; уміння, які стосуються мовленнєвого етикету [18, с. 24-26].

Заслуговує на увагу аналіз змісту діалогічної компетентності, представлений М. Мінігалієвою. З погляду ситуаційного підходу її основними компонентами дослідниця визначає компетентність в іншому, Я-компетентність і компетентність у ситуації. Розвиток розуміння людиною самої себе та світу є важливою складовою процесу вдосконалення діалогічної компетентності особистості. Забезпечення можливості діалогічної взаємодії — одна з основних функцій взаємодії. Розуміння, як і демонстрування бажання розуміти, є способом організації ефективного спілкування, що створює умови для особистісного зростання [12, с. 39].

Привертає увагу також думка М. Мінігалієвої про те, що розуміння дає змогу залишатись людиною; не тільки «суб»єктом життя, а й суб»єктом «не відстороненої активності». Розуміння неможливо розглядати у вузькому контексті спілкування. Воно — показник індивідуального способу буття, реалізація усвідомлених людиною цінностей [12, с. 38-40].

Як стверджує дослідниця, розуміння наявне у будь-якій ситуації спілкування, його брак руйнує процес взаємодії. Розуміння є умовою продуктивного спілкування. Розвиток взаєморозуміння та його компонентів (розуміння себе, іншого, ситуації) — діалогічно компетентність особистості, а також особливості розуміння світу, його цінностей, моделі спілкування.

Таким чином, розуміння (взаєморозуміння) — це форма власне людського пізнання людиною себе та світу, що у соціально — психологічному плані представлено як процес і результат осмислення, узаємодії своїх і чужих переживань, уявлень та вчинків у ситуації спілкування.

Важливість оволодіння діалогічною компетентністю доводить А. Акулін. Автор виділяє такі основні компоненти *діалогічної компетентності*: *когнітивний* (теоретичні знання й уявлення про сутність, функції і способи діалогічної взаємодії); *ціннісно-мотиваційний* (забезпечує формування сукупності мотивів і настанов, що детермінують, спрямовують і регулюють процес діалогічного спілкування); *аналітико-прогностичний* (дає змогу визначити логіку розвитку діалогу, планувати його хід; забезпечує практичний аналіз й адекватну оцінку ефективності діалогу, прогнозування й вибір можливих шляхів розв'язання комунікативних завдань; актуалізацію знань, умінь і навичок, адекватних цілі і ситуації діалогічного спілкування; усвідомлення шляху самовдосконалення у галузі діалогічного спілкування); *операційний* (ведення конструктивної стратегії і тактики діалогу на основі управління власною поведінкою; забезпечує здійснення плану та програми діалогічної взаємодії за рахунок продуктивної реалізації діалогічних умінь; дає змогу конструктивно вести діалог у конкретних ситуаціях, підтримуючи позитивне емоційне ставлення, незалежно від емоційного стану та можливих розходжень у думках, поглядах, позиціях) [2, с. 3-4].

Таким чином, діалогічна компетентність характеризується комплексом знань, умінь і навичок, що за-

безпечують можливість сприймати, розуміти, інтерпретувати тексти, котрі містять смислову інформацію, що стосуються навчального матеріалу, а також усвідомлювати власну смислову структуру задля побудови загального смислового простору, діалогічного розуміння.

Перспективи подальших розвідок. Подані матеріали не висчерпують проблеми повною мірою. Багато аспектів цієї проблеми потребують ретельної уваги з боку дослідників, а, можливо, і спеціальних досліджень. Такими, зокрема, видається проблема вивчення й аналізу діалогічної компетентності, яка є результатом цілеспрямованих педагогічних впливів діалогічної взаємодії у навчальному процесі.

В статтє на основе исследований в области пси-

хологистики, психологии, методики проанализированы теоретические подходы к изучению вопроса компетентности и ее видов, рассмотрены особенности и раскрыта сущность феномена диалогической компетентности.

Ключевые слова: компетентность, компетенция, диалогическая компетентность, диалогическая речь.

On the basis of research in psycholinguistics, psychology, methodology Theoretical approaches to the study of the question of competence and its species, the features of the phenomenon and the essence dialogic competence.

Keywords: competence, competence, dialogical competence, dialogical speech.

Література

1. Артемов В.А Психология обучения иностранным языкам: учеб. пособие / В. А. Артемов. — М.: Просвещение, 1969. — 279 с.
2. Акулин А.М. Формирование культуры диалога у будущих психологов: автореф. дис... на соискание учебной степени канд. психол. наук: спец. 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / А.М. Акулин. — Москва, 2009. — 24 с.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. — М.: Советская Энциклопедия, 1969. — 608 с.
4. Байматова М.С. Диалоговая компетентность в профессиональном развитии учителя начальных классов / М.С. Байматова // Начальная школа: плюс до и после. — 2004. — №12. — С. 12—16.
5. Бахтин М.М. Собрание сочинений : в 7-и т. / М.М. Бахтин; ред. С.Г. Бочаров, Л.А. Гоготшвили // Институт мировой литературы им. М. Горького РАН. — М.: Русские словари, 1997. — Т. 5. — 330 с.
6. Гузель Н.А. Диалогическая компетентность младших школьников в конструктивном речевом воздействии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http:// www.umniedeti.ru](http://www.umniedeti.ru)
7. Дронов В. Н. Особенности речевой деятельности ребенка / В.Н. Дронов // Гаудеамус. Тамбов, 2002. № 2 (2). — С. 138—148.
8. Зазуліна Л.В. Діалогізація дидактичного процесу: гуманістична перспектива / Л.В. Зазуліна; ред. А.В. Фурман; Державна академія керівних кадрів освіти АПН України. — К.: Правда Ярославичів, 1998. — 68 с.
9. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности / Зимняя И.А. — М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЕК», 2001. — 432 с.
10. Компетентністний підхід до навчання української мови в основній школі (матеріали круглого столу) // Українська мова і література. — 2012. — № 4. — С. 51—64.
11. Скалкин В.Л. Обучение диалогической речи: пособие для учителей / В.Л. Скалкин. — К.: Радянська школа, 1989. — 158 с.
12. Минигалиева М.Р. Взаимопонимание субъектов психологического консультирования: компоненты и процессы развития / М.Р. Минигалиева // Журнал практикующего психолога. — 2002. — Вып.8 — С. 37—52.
13. Новый тлумачний словник української мови: в трьох томах / [укл. В. Яременко, О. Сліпущко]. — II вид. — К.: Аконіт, 2005. — Т. 1 — А-К. — 2006. — 926 с.
14. Ожегов С. И. Словарь русского языка: Ок. 53 000 слов / Под общ. ред. проф. Л. И. Скворцова. — 24-е изд., испр.. — М.: Оникс, Мир и Образование, 2007. — 1200 с.
15. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е.И. Пассов. — М.: Русский язык., 1989. — 276 с.
16. Проблема компетенций в психологии и управлении персоналом: материалы круглого стола (Москва 2 февраля 2009г. [Электронный ресурс] / М.: Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова, 2009. — Режим доступа : [http // www. ht.ru / cms/ inf/ 765 -g-g](http://www.ht.ru/cms/inf/765-g-g).
17. Черниш В.В. Засоби формування іншомовної комунікативної компетенції у діалогічному мовленні / Валентина Василівна Черниш // Іноземні мов. — 2011. — №3. — С. 15—22.
18. Черкашина Т.Т. Профессиональная пригодность выпускника вуза: критерии и перспективы диагностики диалогической компетентности / Т.Т. Черкашина // Педагогика. — 1997. — С. 21—29.

Literatura

1. Artemov V.A Psykholohyia obuchenyia ynostrannym yazykam: ucheb. posobyе / V. A. Artemov. — М.: Prosveshchenye, 1969. — 279 s.
2. Akulyн A.M. Formyrovanye kultury dyaloha u budushchykh psykholohov: avtoref. dys... na soyskanye uchebnoy stepeny kand. psykhol. nauk: spets. 19.00.13 «Psykholohyia razvytyia, akmeolohyia» / A.M. Akulyн. — Moskva, 2009. — 24 s.

3. Akhmanova O.S. Slovar lynchvystycheskykh terminov / O.S. Akhmanova. — M.: Sovetskaia Entsiklopediia, 1969. — 608 s.
4. Baimatova M.S. Dyalohovaia kompetentnost v professionalnom razvytyi uchytelia nachalnykh klassov / M.S. Baimatova // Nachalnaia shkola: plius do y posle. — 2004. — №12. — S. 12—16.
5. Bakhtyn M.M. Sobranie sochyneni : v 7-y t. / M.M. Bakhtyn; red. S.H. Bocharov, L.A. Hohotyshvyly // Ynstytut myrovoi lyteratury ym. M. Horkoho RAN. — M.: Russkye slovary, 1997. — T. 5. — 330 s.
6. Huzel N.A. Dyalohycheskaia kompetentnost mladshykh shkolnykov v konstruktyvnom rechevom vozdeistvyi [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: [http:// www.umniedeti.ru](http://www.umniedeti.ru)
7. Dronov V. N. Osobennosti rechevoi deiatelnosti rebenka / V.N. Dronov // Haudeamus. Tambov, 2002. — № 2 (2). — S. 138—148.
8. Zazulina L.V. Dialohizatsiia dydaktychnoho protsessu: humanistychna perspektyva / L.V. Zazulina; red. A.V. Furman; Derzhavna akademiia kerivnykh kadrov osvity APN Ukrainy. — K.: Pravda Yaroslavychiv, 1998. — 68 s.
9. Zymniaia Y.A. Lynchvopsykhohohyia rechevoi deiatelnosti / Zymniaia Y.A. — M.: Moskovskiy psykholoho-sotsyalnyi ynstytut, Voronezh: NPO «MODEK», 2001. — 432 s.
10. Kompetentnistnyi pidkhid lo navchannia ukrainskoi movy v osnovnii shkoli (materialy kruhloho stolu) // Ukrainska mova i literatura. — 2012. — № 4. — S. 51—64.
11. Skalkyn V.L. Obuchenye dyalohycheskoi rechy: posobye dlia uchyteliei / V.L. Skalkyn. — K.: Radianska shkola, 1989. — 158 s.
12. Mynyhalyeva M.R. Vzaymoponymanye sub'ektiv psykholohycheskoho konsulytovannya: komponenty y protsessy razvytyia / M.R. Mynyhalyeva // Zhurnal praktykuiushcheho psykholoha. — 2002. — Vyp.8 — S. 37—52.
13. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: v trokh tomakh / [ukl. V. Yaremenko, O. Slipushko]. — II vyd. — K.: Akonit, 2005. — T. 1 — A-K — 2006. — 926 s.
14. Ozhehov S. Y. Slovar russkoho yazyka: Ok. 53 000 slov / Pod obshch. red. prof. L. Y. Skvortsova. — 24-e yzd., yspr.. — M.: Onyks, Myr y Obrazovanye, 2007. — 1200 s.
15. Passov E.Y. Osnovy kommunykativnoi metodyky obucheniia ynoiazychnomu obshcheniyu / E.Y. Passov. — M.: Russkyi yazyk., 1989. — 276 s.
16. Problema kompetentsyi v psykholohy y upravlenyy personalom: materyaly kruhloho stola (Moskva 2 fevralia 2009h. [Elektronnyi resurs] / M.: Moskovskiy hosudarstvennyi unyversytet ym. M.V. Lomonosova, 2009. — Rezhym dostupa : [http // www. ht.ru / cms/ inf/ 765 -g-g](http://www.ht.ru/cms/inf/765-g-g).
17. Chernysh V.V. Zasoby formuvannia inshomovnoi komunikativnoi kompetentsii u dialohichnomu movlenni / Valentyna Vasylivna Chernysh // Inozemni mov. — 2011. — №3. — S. 15—22.
18. Cherkashyna T.T. Professionalnaia pryhodnost vypusknika vuza: krytery y perspektyvy dyahnostyky dyalohycheskoi kompetentnosti / T.T. Cherkashyna // Pedahohyka. — 1997. — S. 21—29.